

ЗА ЕДИН ПЪРВОПРОХОДЕЦ В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ НА ПРАВОСЛАВНИТЕ МАНАСТИРИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Димитър Ницов

Иван Сакъзов (1895–1935) е познато име сред стопанските историци у нас. За краткия си земен и творчески път той маркира в творчеството си редица важни проблеми от българската стопанска история, които за съжаление не успява да проучи в дълбочина поради преждевременната му смърт. Все пак публикациите му стават отправна точка за немалко историци, които продължават изследванията върху икономическото минало на нашите земи.

Иван Сакъзов е роден на 11 юни 1895 г. в София. Негов баща е видният социалдемократ и публицист Янко Сакъзов, а майка му е Анна Карима – писателка и общественичка. Сакъзов завършва Втора мъжка гимназия. Записва се в Юридическия факултет на Софийския университет, но скоро се отправя за фронта, защото избухва Първата световна война. След войната завършва следването си през 1920 г. и продължава образованието си в Лайпциг, където защитава докторска дисертация по правни науки в областта на българската стопанска история. Изследванията му върху икономическото състояние на нашите земи датира още от студентския му период. Впоследствие този му интерес се превръща в главен двигател за неговата проучвателска работа. Сакъзов пътува до архивите и библиотеките на редица градове, съхранили в своето документално и книжно богатство голяма част от средновековната история на Европа, а в т.ч. и на Балканския п-в: Париж, Берлин, Лайпциг, Венеция, Генуа, Рим, Дубровник.¹ Наред с Иван Дуйчев,² Иван Сакъзов е другият български изследовател, пред когото европейските исторически архиви отварят врати, за да открият своето наследство. През 1931 г. той е назначен като хоноруван преподавател по стопанска история на България към катедрата на Юридическия факултет.³

В изследователската си работа Иван Сакъзов е подпомаган и от дипломатическите служби на държавите, които имат богато архивно наследство. Такъв е случаят с пълномощния министър на Кралството на сърби, хървати и словенци в София Милорад Смилянич, който предава на изследователя 20 листа фотокопия от книгата на дубровнишката търговска къща „Рести”, които българският изследовател е поръчал да бъдат направени по-рано при едно от пътуванията му до Дубровнишкия архив през 1933 г.⁴ Твърде вероятно е Ив. Сакъзов да е първият български учен, който обстойно започва да проучва Дубровнишкия архив за следи, които отвеждат до

¹ ЦДА, ф. 977К, оп. 1, а.е. 1, л.1.

² Приблизително по същото време, в което Дуйчев специализира в Италия, Сакъзов посещава архивите на Венеция, Дубровник и др. градове с богато средновековно минало. Виж по-подробно Ф. 977К, а.е. 1 и 2, както и Гюзелев В. Проф. Иван Дуйчев и проучването на българското средновековие – В: *Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев*. София, 1980, 15–19.

³ ЦДА, ф. 977К, оп. 1, а.е. 1, л.1.

⁴ ЦДА, ф. 977К, оп. 1, а.е. 2, л.1-2.

търговията и стопанството в българските земи и в този случай спомената „Рести” се явява от важно значение.⁵

Творчеството на Сакъзов обхваща предимно стопанската история на средновековните български земи, но с основание може да твърдим, че той е и първият изследовател на полето на родната историография, който обръща задълбочено внимание на стопанството на средновековните български манастири, в т.ч. и на обителите съществували през османското владичество. Този факт е изтъкнат и в кратката статия от Петър Скопаков, поместена във в. „Литературен глас” по повод съобщението за кончината на Ив. Сакъзов.⁶

В три последователни години: 1923, 1924 и 1925 г. излизат негови студии, посветени изцяло на манастирската икономика.⁷ Две от тях са фокусирани върху манастирите в средновековната българска държава, а последната разглежда стопанското битие на манастирите след османското завоевание. През 1927 г. излиза и статията „Материалната култура на средновековната ни църква”.⁸ При написването на споменатите изследвания, прави впечатление систематичността, към която се е придържал Сакъзов при своите проучвания. Съвсем прецизно той се разглежда съществуващите извори, от които извлича онази ценна информация, хвърляща светлина върху стопанските отношения на манастирските общности. Често прибегва за справки и упование към Душановия законник, както и към грамотите на българските царе, като например т.нар. Оряховска (Мрачка) грамота на цар Йоан Александър. Прави задълбочен анализ на данъчната система, която обхваща манастирите. Интересува се от зависимите манастирски люде (париците), както и от някои категории население, привлечени към манастирското стопанство – например власите, обработващи манастирската вълна.⁹ Изследователят достига до заключението, че манастирската икономика се обляга на „най-разнообразни източници”, които „са гарантирали не само балансиране на приходите с разходите, но и сигурни годишни излишъци.”¹⁰ Накрая изследователят завършва, че османското завоевание нанася тежки загуби на редица църкви и манастири, което неимуемо оказва влияние на материалното състояние на духовните обители.

В студията си за манастирското стопанство през османското господство, Сакъзов достига до изводи, които на някои места се разминават с дълго повтаряната в българската историография апокалиптична картина на османското нашествие.¹¹ Още в самото начало на изследването си той посочва значителното материално състояние на

⁵ Примов, Б., В. Тъпкова-Заимова. Дубровнишкият архив и неговото значение за българската история. С., 2012, https://electronic-library.org/articles/Article_0164.html, посетено на 27 декември 2024 г.

⁶ Скопаков, П. Един рано загинал учен – в. Литературен глас, С., год. VIII, бр. 286, 23 окт. 1935.

⁷ Сакъзов, Ив. Средновековното манастирско стопанство в България – В: Списание на българското икономическо дружество, XXII, 1923, с. 205–232; същият, Данъчната система в средновековните ни манастири. – В: Духовна култура, бр. 20–21, 1924, 123 – 151; същият, Манастирското стопанство през турско време. – сп. Духовна култура, бр. 26–27, с. 202 – 236.

⁸ Сакъзов, Ив. Материалната култура на средновековната ни църква – В: Духовна култура, бр. 34-35, 1927, с. 189 – 205.

⁹ Виж по-подробно Сакъзов, Ив. Данъчната система в средновековните ни манастири. – В: Духовна култура, бр. 20–21, 1924, 123 – 151.

¹⁰ Пак там, с. 150-151.

¹¹ За крайно негативната оценка на османското господство виж по-подробно: Снегаров, Ив. Турското владичество - пречка за културното развитие на българския народ и другите балкански народи. С., 1958; Гандев, Хр. Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. С. 1972.

Рилския и Дряновския манастир, като изброява инвентара им, включващ земеделски храни, вино, добитък, църковна утвар (част от която изработена от благородни метали) и т.н. До голяма степен според изследователя богатството на обителите се дължи на дарения на частни лица – ктитори от XVI – XVIII в., чиито образи надзъртат от манастирските стени, изрисувани богато с фрескова живопис. Тук изследователят подчертава дарителската и покровителската роля на богатите беглекчии, влашките и молдавските князе, руските царе.¹² Благодарение на османските документи на Рилския манастир, преведени и обнародвани от Диаманди Ихчиев, Сакъзов успява да направи задълбочен анализ на стопанството на Рилската обител и видовете дейности, формиращи манастирската икономика. Също така разкрива взаимовръзката между османската власт и обителите.¹³ От особено значение е и фактът, че Сакъзов засяга и стопанските връзки между самите манастири, като посочва за пример икономическата помощ, която си оказват Рилската и Хилендарската обител.¹⁴ Ученият разкрива и икономическата роля на метосите и тяхното значение за съществуването и оцеляването на манастирите¹⁵. Изобщо в изследователската работа на Сакъзов се забелязва използването на сериозна изворова база, която към онзи момент е била достъпна за изследователя и която той умело прилага.

Работите на Сакъзов не са лишени от слабости. Прави впечатление, че той почти винаги се стреми към всеобхватен, обобщаващ поглед, като придава голямо значение на общата картина и пропуска или по-скоро само маркира някои важни детайли, които биха могли да бъдат разгърнати в едно по-задълбочено проучване. Например малко внимание отделя на османската данъчна система и нейната политика върху манастирското имущество и пряко върху манастирските братства. Нищо не казва за преломната втора половина на XVI век, когато данъчните реформи, извършени от шейх юл исляма Ебуссауд ефенди оказват пряко влияние върху манастирското земевладеене, а на места е застрашено и съществуването на някои обители. Темата е подробно разгледана от следващи поколения автори.¹⁶ Съвсем наясно сме, че Сакъзов, като един от пионерите на стопанската историческа мисъл у нас, бавно и систематично проучва изворите, за което се изисква време, а краткостта на неговия живот не му осигурява такава. Също така трябва да се подчертае, че не е било по силите на един изследовател да разгърне в такъв мащаб тема, при която се изисква и прецизният анализ на османистичната историческа мисъл. И все пак, онова което е успял да проучи Сакъзов и да изложи като изводи в своите разработки, не е никак малко. То се явява една добра основа за по-нататъшни изследвания.

През 1935 г. на връщане от Венеция, където провежда поредното свое проучване, Сакъзов заболява и смъртта го застига на 9 октомври в София.¹⁷ Едва на 40 годиша

¹² Виж по-подробно Сакъзов, Ив. Манастирското стопанство през турско време. – сп. Духовна куртура, бр. 26–27, с. 202 – 236.

¹³ Ихчиев, Д. Турските документи на Рилския манастир. С., 1910.

¹⁴ Сакъзов, Ив. Манастирското стопанство през турско време. – сп. Духовна куртура, бр. 26–27, с. 202 – 236.

¹⁵ Пак там, с. 212.

¹⁶ Кийл, М. Изкуство и общество в България през турския период. С., 2002, с. 120-121; Иванова, Св. Християнска и мюсюлманска благотворителност по българските земи XVI – XVIII в. (документи, участници, институции) – В: Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XX в.), С., 2003, с. 13-14; Фотић, А. Света Гора и Хилендар у Османском царству XV–XVII век. Београд, 2000, с.47-51.

¹⁷ ЦДА, ф. 977К, оп. 1, а.е. 1, л.1.

възраст, неговият изследователски дух е прекършен. Българската историческа и икономическа наука, губи един безспорно талантлив учен, който с право бихме могли да титулуваме като първопроходец в стопанската история на манастирските обители по нашите земи.

FOR A PIONEER IN THE RESEARCH OF THE ECONOMIC HISTORY OF ORTHODOX MONASTERIES IN THE BULGARIAN LANDS

Dimitar Nitsov

The name of Ivan Sakâzov is well known among economic historians. He is perhaps the first Bulgarian researcher who undertakes to thoroughly study the economic history of the monasteries in our lands. His untimely death put an end to his creative pursuits in this area, but during his short research life he managed to bring into the focus of historical science a hitherto neglected topic, such as the monastic economy.